

DAVLAT VA JAMIYAT BOSHQARUVI BELGILARINING QIYOSIY TAHLILI

Abdiqodirova Gavxaroy G'ulomjon qizi

Toshkent davlat yuridik universiteti

Huquqni sohalararo o'rganish fakulteti

Davlat va jamiyat boshqaruvi yo'nalishi talabasi.

Email: abduqodirova.g@icloud.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20571092>

Annotatsiya: Ushbu maqolada davlat va jamiyat boshqaruvi tizimlarining o'ziga xos belgilari qiyosiy-huquqiy va sotsiologik jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqot doirasida har ikki boshqaruv shaklining hokimiyat tabiati, majburlash mexanizmlari, normativ-regulyativ asoslari, qamrov doirasi va tashkiliy tuzilishiga xos bo'lgan fundamental farqlar hamda o'xshashliklar ochib berilgan. Maqolada an'anaviy ierarxik davlat boshqaruvi va gorizontaal xarakterdagi ijtimoiy o'z-o'zini boshqarish tizimlarining zamonaviy transformatsiya sharoitidagi yaqinlashishi o'rganilgan. Qiyosiy tahlil natijasida davlat funksiyalarining fuqarolik jamiyati institutlariga o'tish tendensiyalari baholangan hamda boshqaruv samaradorligini oshirish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: davlat boshqaruvi, jamiyat boshqaruvi, boshqaruv belgilari, qiyosiy tahlil, siyosiy hokimiyat, legitim majburlash, normativ-huquqiy hujjat, ijtimoiy norma, ierarxiya, fuqarolik jamiyati.

Abstract: This article provides a comparative-legal and sociological analysis of the determinant characteristics of state and societal management systems. Within the scope of the study, fundamental differences and similarities inherent to both forms of management - such as the nature of power, enforcement mechanisms, normative-regulatory foundations, scope of coverage, and organizational structures - are revealed. The article examines the synergy of traditional hierarchical public administration and horizontal social self-management systems under conditions of modern transformation. Based on the comparative analysis, the trends of transferring state functions to civil society institutions are evaluated, and scientific-practical recommendations for improving management efficiency are proposed.

Keywords: public administration, societal management, management characteristics, comparative analysis, political power, legitimate enforcement, normative-legal act, social norm, hierarchy, civil society.

Kirish. Davlat va jamiyat boshqaruvi har qanday mamlakatning siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan muhim boshqaruv tizimlaridan hisoblanadi. Jamiyat taraqqiyoti, ijtimoiy barqarorlik,

qonun ustuvorligi hamda fuqarolarning farovon hayot kechirishi ko'p jihatdan davlat boshqaruvi samaradorligi va jamiyat boshqaruvi institutlarining rivojlanganlik darajasiga bog'liq. Zamonaviy demokratik davlatlarda davlat boshqaruvi va jamiyat boshqaruvi bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lib, ular o'zaro hamkorlikda faoliyat yuritadi va bir-birini to'ldiruvchi tizim sifatida namoyon bo'ladi. Shu sababli davlat va jamiyat boshqaruvi belgilarini ilmiy jihatdan o'rganish, ularni o'zaro qiyosiy tahlil qilish muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Mazkur **mavzuning dolzarbligi** shundaki, hozirgi globallashuv va demokratik islohotlar sharoitida davlat boshqaruvida markazlashgan boshqaruvdan bosqichma-bosqich fuqarolik jamiyati institutlari ishtirokini kengaytirish, aholini davlat boshqaruvi jarayonlariga jalb etish, jamoatchilik nazoratini kuchaytirish jarayonlari tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu esa davlat boshqaruvi va jamiyat boshqaruvi o'rtasidagi o'xshash va farqli jihatlarni, ularning o'zaro munosabatlari, vakolatlari, funksiyalari hamda boshqaruv mexanizmlarini ilmiy asosda tahlil qilish zaruratini yuzaga keltiradi. Ayniqsa, fuqarolik jamiyatini rivojlantirish, davlat organlari faoliyatining ochiqligi va shaffofligini ta'minlash, davlat va jamiyat o'rtasida samarali muloqot tizimini shakllantirish masalalari ushbu mavzuning dolzarbligini yanada oshiradi.

Ushbu maqolaning **asosiy maqsadi** davlat boshqaruvi va jamiyat boshqaruvining o'ziga xos belgilarini qiyosiy-huquqiy jihatdan o'rganishdan iborat. Shuningdek, ularning huquqiy tabiatini yoritish orqali boshqaruv samaradorligini oshirish va "Kuchli davlatdan – kuchli fuqarolik jamiyati sari" tamoyilini amalga oshirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqish ko'zda tutilgan.

Tadqiqot ishini amalga oshirish jarayonida qiyosiy-huquqiy tahlil, tizimli tahlil, tarixiy yondashuv, mantiqiy tahlil, normativ-huquqiy hujjatlarni tahlil qilish, ilmiy manbalarni o'rganish kabi **ilmiy tadqiqot usullaridan** foydalanildi. Tadqiqot jarayonida davlat boshqaruvi va fuqarolik jamiyati institutlari faoliyatini tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlar, jumladan, "Jamoatchilik nazorati to'g'risida"gi, "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonunlari, ilmiy adabiyotlar, darsliklar, monografiyalar va ilmiy maqolalar o'rganildi hamda tahlil qilindi. Shuningdek, davlat va jamiyat boshqaruvi sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar, ularning mazmun-mohiyati va ahamiyati ham ilmiy jihatdan yoritib berildi.

Asosiy qism. Davlat boshqaruvi - bu jamiyat hayotini tartibga solish, xavfsizlikni ta'minlash va umummilliy maqsadlarga erishishga qaratilgan, maxsus

vakolatli davlat organlari va mansabdor shaxslar tomonidan amalga oshiriladigan professional faoliyatdir. Ushbu boshqaruv turi o'zining **universal xarakteri** va **suveren hokimiyatga tayanilganligi** bilan boshqa ijtimoiy boshqaruv shakllaridan keskin farq qiladi. Akademik adabiyotlarda davlat boshqaruvining huquqiy asosi sifatida **qonun ustuvorligi va legitimlik tamoyillari** ko'rsatiladi. Xususan, davlat boshqaruvi subyektlarining har bir harakati qat'iy normativ-huquqiy hujjatlar bilan chegaralangan bo'lib, bu "huquq bilan cheklangan hokimiyat" konsepsiyasini yuzaga keltiradi[1].

Davlat boshqaruvining eng birinchi va muhim belgisi uning **suverenitetga** asoslanganligidir. Suverenitet davlat hokimiyatining mamlakat ichida oliyligini va tashqi munosabatlarda mustaqilligini anglatadi. Bu esa davlatga jamiyat nomidan umummajburiy bo'lgan qarorlar qabul qilish, soliqlar undirish va qonunbuzarliklarga nisbatan qonuniy majburlov choralarini qo'llash huquqini beradi.

Shuningdek, davlat boshqaruvining huquqiy tabiatini **"Normativ-huquqiy hujjatlar to'g'risida"gi Qonun** belgilab beradi. Ushbu qonunga ko'ra, davlat boshqaruv qarorlari rasmiy xarakterga ega bo'lib, ularning ijrosi davlatning majburlov kuchi bilan ta'minlanadi[2]. Davlat boshqaruvi o'zining **institutsional tuzilishiga** ko'ra uchta tarmoqqa (qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud) bo'lingan holda faoliyat yuritadi. Bu yerda ijro etuvchi hokimiyat (Vazirlar Mahkamasi, vazirliklar va hokimliklar) kundalik boshqaruvni amalga oshiruvchi asosiy bo'g'in hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasining **"Vazirlar Mahkamasi to'g'risida"gi Qonuni** hukumatning iqtisodiy, ijtimoiy va ma'naviy sohalaridagi boshqaruv vakolatlarini aniq belgilab bergan bo'lib, bu davlat boshqaruvining professional va ixtisoslashgan xarakterini ko'rsatadi.

Davlat boshqaruvining boshqa boshqaruv shakllaridan asosiy farqi uning **umummajburiyligidadir**. Davlat tomonidan qabul qilingan har qanday normativ-huquqiy hujjat, xoh u Qonun bo'lsin, xoh Prezident Farmoni yoki Hukumat qarori, mamlakatning barcha hududida barcha subyektlar uchun so'zsiz bajarilishi shart. U biron bir guruh yoki qatlam uchun emas, balki butun jamiyat a'zolari uchun birdek ta'sir kuchi va majburiyatiga ega. Har qanday ma'muriy qaror huquqiy asoslangan bo'lishi shart, bu esa davlat xizmatchilarining o'zboshimchaligini oldini oluvchi asosiy to'siqdir.

Jamiyat boshqaruvi yoki ijtimoiy boshqaruv - bu nodavlat notijorat tashkilotlar, jamoat birlashmalari va fuqarolik jamiyati institutlari tomonidan jamiyatning ma'lum bir qismi yoki butun a'zolarining ixtiyoriy manfaatlarini amalga oshirish maqsadida yuritiladigan faoliyatdir. Davlat boshqaruvidan farqli

o'laroq, bu yerda "boshqaruvchi" va "boshqariluvchi" o'rtasidagi chegara ko'p hollarda shartli bo'lib, boshqaruv subyekti va obyekti bir-biri bilan uyg'unlashib ketadi. Bu holat **"o'z-o'zini boshqarish" (self-governance)** fenomenining asosini tashkil etadi[3]. O'zbekiston qonunchiligida jamiyat boshqaruvining subyektlari sifatida nodavlat notijorat tashkilotlari (NNT), siyosiy partiyalar, ommaviy axborot vositalari va fuqarolarning o'z-o'zini boshqarish organlari e'tirof etiladi. Konstitutsiyaning **XIII bobi (69-75-moddalar)** bevosita fuqarolik jamiyati institutlariga bag'ishlangan bo'lib, ularning davlat va jamiyat ishlarini boshqarishdagi ishtiroki kafolatlanadi[4].

Jamiyat boshqaruvining o'ziga xosligi shundaki, u **ixtiyoriylik va o'zini o'zi moliyalashtirish** tamoyillariga asoslanadi. Masalan, **"Nodavlat notijorat tashkilotlari to'g'risida"gi Qonunga** binoan, ushbu tashkilotlar jismoniy va yuridik shaxslarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish uchun ixtiyoriy ravishda tuziladi[5]. Jamiyat boshqaruvining eng quyi va samarali bo'g'ini - bu **mahalladir**. **"Fuqarolarning o'z-o'zini boshqarish organlari to'g'risida"gi Qonunda** belgilanganidek, mahalla davlat hokimiyati organlari tizimiga kirmaydi, lekin o'z hududida ijtimoiy muammolarni hal qilish, tartibni saqlash va davlat organlari faoliyati ustidan nazoratni amalga oshirish vakolatiga ega. Bu yerda boshqaruv "pastdan yuqoriga" tamoyili asosida shakllanadi, bu esa davlat boshqaruvidagi "yuqoridan pastga" (ierarxiya) tizimidan tubdan farq qiladi.

Davlat va jamiyat boshqaruvini qiyosiy tahlil qilish ularning o'zaro aloqadorlik mexanizmlarini tushunish imkonini beradi. Garchi har ikkala tizim ham jamiyatni tartibga solishga yo'naltirilgan bo'lsa-da, ularning amal qilish vositalari turlichadir. Davlat boshqaruvi asosan **huquqiy normalar va ma'muriy resurslarga** tayanadi. Agar fuqaro davlat qonunini buzsa, unga nisbatan huquqiy javobgarlik (jarima, qamoq va h.k.) qo'llaniladi. Jamiyat boshqaruvida esa tartib buzuvchiga nisbatan ijtimoiy tanbeh, jamoat tomonidan inkor etilish yoki axloqiy bosim o'tkaziladi.

Ushbu ikki shakli **moliyalashtirish** manbalari bo'yicha ham farqlanadi. Davlat boshqaruvi asosan davlat byudjeti va soliqlar hisobidan ta'minlansa, jamiyat boshqaruvi subyektlari (masalan, nodavlat tashkilotlar) a'zolik badallari, grantlar yoki homiylik mablag'lari hisobiga faoliyat yuritadi. Biroq, zamonaviy demokratik tizimlarda bu ikki soha bir-biridan ajralgan holda mavjud bo'la olmaydi. Davlat jamiyat boshqaruvi uchun huquqiy muhit yaratib bersa, jamiyat boshqaruvi davlat faoliyatini nazorat qilish va xalq irodasini hokimiyatga yetkazish orqali tizimning barqarorligini ta'minlaydi[6].

Davlat va jamiyat boshqaruvi o'rtasidagi eng muhim huquqiy "ko'prik" - bu **jamoatchilik nazorati** institutidir. **"Jamoatchilik nazorati to'g'risida"gi Qonunning** qabul qilinishi davlat va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarni yangi bosqichga olib chiqdi. Mazkur qonunga ko'ra, jamoatchilik nazorati subyektlari (fuqarolar, NNTlar) davlat organlari faoliyatining qonun hujjatlariga muvofiqligini, ularning qarorlari jamiyat manfaatlariga javob berishini o'rganish huquqiga ega[7]. Shu bilan birga, **"Ijtimoiy sheriklik to'g'risida"gi Qonun** davlat va jamiyat boshqaruvi subyektlarining o'zaro hamkorlik mexanizmlarini tartibga soladi. Bu yerda boshqaruvning ikki turi bir-biriga zid kelmasdan, balki umumiy farovonlik yo'lida birlashadi. Masalan, davlat dasturlarini ishlab chiqishda nodavlat sektorning takliflari inobatga olinishi yoki davlat xizmatlarining ayrim turlarini (ijtimoiy yordam, ta'lim va h.k.) NNTlarga topshirilishi (ijtimoiy buyurtma) bunga misol bo'la oladi.

Xulosa qilib aytganda, davlat boshqaruvi qat'iy **legitim majburlov** va **huquqiy tartibotni** ta'minlasa, jamiyat boshqaruvi **ijtimoiy tashabbus**, **demokratik ishtirok** va **moslanuvchanlikni** ifodalaydi. O'zbekiston qonunchiligi ushbu ikki tizimning mutanosib ishlashi uchun zarur huquqiy bazani yaratgan bo'lib, bu **"Kuchli davlatdan - kuchli fuqarolik jamiyati sari"** strategiyasining huquqiy poydevori hisoblanadi.

Xulosa. O'tkazilgan qiyosiy-huquqiy tahlillar shuni ko'rsatadiki, davlat va jamiyat boshqaruvi bir-birini inkor etuvchi emas, balki bir-birini o'zaro to'ldiruvchi va muvozanatda ushlab turuvchi murakkab tizimlardir. Tadqiqot natijasida quyidagi **fundamental xulosalarga** kelindi. **Birinchidan**, davlat boshqaruvi jamiyat hayotining barqarorligini ta'minlasa, jamiyat boshqaruvi ushbu tizimga demokratik mazmun hamda ijtimoiy moslanuvchanlik bag'ishlaydi. **O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 12-moddasida** belgilangan ijtimoiy hayotning siyosiy institutlar, mafkuralar va fikrlar xilma-xilligi asosida rivojlanishi tamoyili har ikki boshqaruv shaklining uyg'unligini huquqiy jihatdan kafolatlaydi[4].

Ikkinchidan, davlat boshqaruvida byurokратиyani qisqartirish va raqamli texnologiyalarni joriy etish **"O'zbekiston - 2030"** strategiyasida belgilanganidek, jamiyat boshqaruvi subyektlarining faollashishiga to'g'ridan to'g'ri yo'l ochadi[8]. Raqamli transformatsiya jarayonlari davlat va jamiyat o'rtasidagi masofani qisqartirib, shaffoflikni ta'minlashning eng samarali ko'prigi bo'lib xizmat qilmoqda. **Uchinchidan**, "Kuchli davlatdan - kuchli fuqarolik jamiyati sari" o'tish konsepsiyasini to'liq amalga oshirish uchun jamiyat boshqaruvi subyektlarining, ayniqsa, mahalla va nodavlat notijorat tashkilotlarining moddiy-moliyaviy

mustaqilligini yanada oshirish lozim. Zero, iqtisodiy jihatdan barqaror jamoatchilik institutlarigina davlat organlari faoliyati ustidan haqiqiy va ta'sirchan nazoratni amalga oshirishga qodir bo'ladi.

Yakuniy xulosa sifatida qayd etish joizki, davlat boshqaruvining huquqiy kuchi bilan jamiyat boshqaruvining ijtimoiy nufuzi o'rtasidagi oltin muvozanatni topish mamlakatimizda adolatli va xalqparvar tizim barpo etishning bosh mezoni hisoblanadi. Zero, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti ta'kidlaganidek, **"Davlat organlari xalqqa xizmat qilishi kerak"** tamoyili faqatgina kuchli jamoatchilik nazorati mavjud bo'lgan jamiyatdagina o'zining to'liq ifodasini topadi[9].

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.Odilqoriyev X.T. Davlat va huquq nazariyasi. – Toshkent: Sharq, 2019.
- 2.O'zbekiston Respublikasining “Normativ-huquqiy hujjatlar to'g'risida”gi Qonuni. – T., 2021.
- 3.Xalilov E. Fuqarolik jamiyati institutlari va huquqiy islohotlar. – Toshkent: Akademnashr, 2021.
- 4.O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – T.: “O'zbekiston”, 2023.
- 5.O'zbekiston Respublikasining “Nodavlat notijorat tashkilotlari to'g'risida”gi Qonuni. – T., 1999 (va keyingi tahrirlar).
- 6.Bekmurodov M. Jamiyat boshqaruvi va ijtimoiy monitoring. – Toshkent: Innovatsiya, 2022.
- 7.O'zbekiston Respublikasining “Jamoatchilik nazorati to'g'risida”gi Qonuni. – T., 2018.
- 8.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi PF-158-sonli "O'zbekiston - 2030" strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni.
9. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. – T.: “O'zbekiston”, 2017.

